

תודעת הספורט אצל היהודים הספרדים ביישוב ובשנים הראשונות להקמת מדינת ישראל באספקלריה של העיתון "הד המזרח"

משה עובדיה*

תקציר

בתקופה העות'מאנית נודעה ליהודים הספרדים השפעה רבה על החברה והכלכלה בארץ ישראל, אך בתקופת המנדט הבריטי השתנה המצב וההנהגה עברה מהיהודים הספרדים לאשכנזים. וכך האשכנזים הם אלו שבעיקר זהו עם התנועה הציונית ועם הפעילות להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל והפעילות בקרב יהודי התפוצות, אף שהספרדים הוותיקים נטלו בהן חלק ותרמו לפעילות הציונית.

את יחסם של היהודים הספרדים לשינוי במעמדם ולתמורות בחיי העם היהודי אפשר לראות בעיתון "הד המזרח", ששימש שופר לקהילה הספרדית ובין דפיו נערכו דיונים על צמצום הפערים החברתיים בין האשכנזים לספרדים ועל מניעת אפליה על רקע עדתי.

אחת הסוגיות שנדונו בהד המזרח הייתה תחום הספורט והיחס אליו, והיא העומדת במוקד מחקר זה. המאמר בוחן את תודעת הספורט בקרב היהודים הספרדים מוויקי היישוב בתקופת היישוב ובשנותיה הראשונות של מדינת ישראל וכן בקרב הקהילות של היהודים הספרדים בתפוצות בארצות המזרח. המתודולוגיה ששימשה במחקר היא ניתוח תוכן של כתבות העיתון בתחום הספורט בשילוב עם סקירת ספרות מדעית ועיון בעיתונות התקופה ובאתרים ברשת. פרק הדיון יוקדש לניתוח ממצאי המחקר ויעסוק בסוגיה, האם הדיווח התקשורתי בעיתון הד המזרח בתחום הספורט שימש כלי המשרת קבוצות הגמוניות לסדר ושליטה.

מילות מפתח: ספורט, יהודים ספרדים מערבים ומזרחים, עיתונות, היישוב ומדינת ישראל

* ד"ר משה עובדיה, המכללה האקדמית וינגייט והמכללה האקדמית עמק יזרעאל. המחבר מבקש להודות לד"ר חיים קאופמן ולעורכות על תרומתן למאמר.

הקדמה

המאמר בוחן את יחסם של היהודים הספרדים ביישוב לספורט, כפי שהשתקף בכתבות בעיתון "הד המזרח" בתקופת היישוב ובשנותיה הראשונות של מדינת ישראל. הד המזרח ייצג את היהדות הספרדית לגווניה בשלהי תקופת היישוב ובשלוש השנים הראשונות לאחר הקמתה של מדינת ישראל. הוא שימש שופר לקהילה הספרדית ובין דפיו נערכו דיונים על צמצום הפער החברתי בין האשכנזים לספרדים ועל מניעת אפליה על רקע עדתי.

המאמר הנוכחי מבקש לתרום לחקר ההיסטוריה של הספורט בקרב היהודים הספרדים ולהוסיף נדבך להיסטוריוגרפיה של העדה הספרדית ולחקר הספורט בארץ ישראל. ראשית אסקור את תולדות העדה הספרדית בירושלים ואת ייסוד עיתון הד המזרח.

רקע היסטורי לעדה הספרדית בירושלים ולעיתון הד המזרח

בתקופה העות'מאנית ניהל ועד העדה הספרדית את העניינים הרוחניים והגשמיים של היהודים בירושלים, ושימש הגוף העיקרי שטיפל בענייני היהודים הספרדים – בני עדות המזרח והמגרב בארץ. הוועד גם שימש חוט מקשר בין היישוב היהודי התפוצות ובין יהודי הארץ והממשל המרכזי. בתקופת המנדט הבריטי נטלו האשכנזים מהספרדים את הבכורה בהנהגת היישוב, וועד העדה הספרדית ומנהיגי הספרדים נאלצו להתמודד עימם בעניינים חברתיים ופוליטיים. בשנות השלושים של המאה העשרים פחתו הכנסות הוועד, וכדי לחזק את פעילותו פעלו ראשיו החל משנות הארבעים לגיוס מתנדבים ולגביית מיסים (חיים, 2000).

מנהיגי העדה הספרדית הרחיבו את פעילותם הציבורית ולא פעלו בירושלים בלבד, אלא שימשו נציגי ציבור ואוזן קשבת לכלל הספרדים ועולי ארצות האסלאם, דבר הבא לידי ביטוי באמצעי תקשורת כמו הד המזרח. ב-1942 יצא לאור ביטאון הוועד המזרחי, שלשונו הייתה בעיקר עברית, ושנה לאחר מכן שונה שמו להד המזרח. הד המזרח פעל בשנים 1942–1946, 1948 ו-1949–1951. קהל היעד של העיתון בראשית דרכו היו היהודים הספרדים ביישוב ובארצות האסלאם ובני העדות האחרות הוותיקות ביישוב שהיו פעילים חברתית ומקורבים לספרדים. לאחר מלחמת העצמאות, ב-7 בינואר 1949, שונתה תת-הכותרת של העיתון מ'ביטאון ליהדות הספרדית' ל'שבועון עממי בלתי תלוי'. שינוי הכותרת מעיד על הניסיון של עורכי העיתון לפנות לקהל יעד חדש – העולים החדשים, ובעיקר לאלה מהתפוצות הספרדיות, המזרחיות והמוגרביות. ברם שינוי הכותרת ופניית עורכי העיתון לקהל יעד רחב יותר לא שינו את ייעודו של העיתון והוא המשיך להיות כלי לקידום חברתי ופוליטי של היהדות הספרדית בארץ ושל עולים חדשים שהגיעו עם הקמת המדינה מעירק, מצרים, תורכיה, בולגריה, ארצות המגרב, פרס ויוון. העיתון פסק להופיע ב-1951, ובמידה מסוימת סגירתו הוכיחה את השפעתו המעטה בשנים אלה. ב-1961, כעשור לאחר סגירת העיתון, יצא לאור "במערכה – ביטאון הציבור הספרדי ועדות המזרח". ביטאון זה ייצג קולות שלא זכו לייצוג בעיתונות הארצית, ובכך המשיך את ייעודו של הד המזרח מעצם פנייתו לקהל הספרדי והפוליטי על גווניו ועדותיו.

עורכי הראשי של הד המזרח היה אליהו אלישר. אלישר היה חבר הוועד, נציג עדת הספרדים בנשיאות ועד הקהילה העברית בירושלים, והוא אשר יזם את הקמת העיתון ומימן את פעילותו. לימים שימש חבר כנסת

מטעם הסיעות ספרדים ועדות מזרח והציונים הכלליים בכנסת הראשונה והשנייה. לצידו של אלישר שימש כעורך עיקרי דוד סיטון, שהיה ממנהיגי המובהקים של עדת הספרדים בירושלים ובארץ. אליהם הצטרפו כותבים קבועים – אברהם אלמאליח, משה כרמון, יוסף ריבלין ושלום שוורץ, וכותבים לא קבועים כמו משה דוד גאון, יוסף ריבלין והרבנים בן ציון מאיר חי עוזיאל ויעקב משה טולידאנו (הד המזרח, עיתונות יהודית היסטורית).

עורכי הד המזרח, ואלישר במיוחד, חששו מהמשך של פירוד ואפליה עדתית, ולכן בחרו לעסוק בכתיבתם בנושאים כלכליים, חברתיים ופוליטיים. בכך הם ביקשו לא רק להיות מעורבים בפעילות היישוב ובמדינה המתחדשת, אלא גם לתרום לקול התקשורתי בקידום ענייניהם החברתיים והתרבותיים של היהודים הספרדים-מזרחים והמוגרבים. הד המזרח צידד בהידברות בין יהודים וערבים ומשום כך פרסם גם כתבות הדנות בהתפתחות הספורט בחברה הערבית (בן חנניה, 1994א, 1994ב). לפני שאדון בסוגיית העיתון ותודעת הספורט אציג את מבנה הספורט הסקטוריאלי ביישוב ובשנים הראשונות למדינת ישראל, התקופה שבא העיתון יצא לאור.

רקע למבנה הספורט הסקטוריאלי ביישוב

בפתח המאה העשרים הוקמו בתפוצות אגודות ספורט לאומיות ששילבו ספורט ופוליטיקה בקהילות (בן פורת, 2003; רזניק, 2002; Galily, 2009). בהשפעת תהליכים אלו הוקמו אגודות ספורט גם ביישוב היהודי בארץ ישראל. ב-1906 הוקמו מכבי ואגודת הספורט ראשון לציון, שלימים שינתה את שמה למכבי תל אביב. ב-1909 הקימה מפלגת פועלי ציון את אגודת הספורט שמעון, וב-1911 נוסדה מכבי ירושלים. מ-1912 ואילך הוקמו אגודות מכבי במושבות נוספות (קאופמן, 2002א; רזניק, 2002).

כתוצאה מתהליכים חברתיים התקיימו ביישוב שלושה סקטורים מרכזיים ומאורגנים: הפועלי-הסתדרותי, האזרחי והדתי. מחוץ לסקטורים המאורגנים היו הסקטור החרדי והסקטור הרוויזיוניסטי. בתקופת העלייה השלישית (1919-1923) והעלייה הרביעית (1923-1928) (רובינשטיין, 1976) קם ארגון ספורט לפועלים בשם הפועל, דבר שיצר פילוג חברתי בספורט העברי (קאופמן, 2002ב). ב-1923 נוסדה תנועת בית"ר הפוליטית בבירת לטביה ריגה, וייסודה גרם להמשך הפילוג בספורט העברי. עיקר הפילוג בא לידי ביטוי בהשפעת הרוויזיוניסטים שראו עצמם חלק מהמחנה האזרחי. תנועת בית"ר השפיעה על הפוליטיקה ועל הספורט בתקופת היישוב וגם לאחר הקמת המדינה. ב-1934 נוסדה קבוצת הכדורגל בית"ר תל אביב. קבוצה זו סבלה קשיים רבים. לדוגמה, ב-1946 הוציא הנציב העליון צו המורה על הוצאתה מחוץ לחוק, ולאחר הקמת המדינה היא זכתה להתנכרות מצד המוסדות והתאחדויות הכדורגל והספורט בשל חלקם של הרוויזיוניסטים בפילוג היישוב (רזניק, 2002).

ב-1939 הוקם איגוד הספורט הדתי אליצור, שהשתייך לציונות הדתית ופעל בירושלים, רחובות, פתח תקווה וחיפה ובמחנות העקורים באירופה. לאחר קום המדינה התרחבה פעילותו ברחבי המדינה (אליאש, 2013). אם כן, המבנה הסקטוריאלי ביישוב היה מגוון, והספורט שימש כלי פוליטי בקידום פעילות הסקטורים ביישוב היהודי, לפני הקמת המדינה ולאחריה. האם מבנה הספורט הסקטוריאלי השפיע על היהודים הספרדים כפי שהדבר בא לידי ביטוי בהד המזרח? על כך בחלק הבא.

ספורט כאמצעי חינוכי ולאומי

הפעילות הספורטיבית ביישוב פסקה בתקופת מלחמת העולם הראשונה וחודשה רק לאחריה, בשנת 1919 (גלילי וקאופמן, 2013). בשנים של מלחמת העולם הראשונה, היישוב היהודי בארץ ישראל התמודד עם פגיעה בזכויות היהודים, עוני, רעב, סגירת שערי הארץ ודרישה לגיוס לצבא העות'מאני. יהודים וגם מוסלמים ונוצרים שהשתמטו משירות בצבא העות'מאני הוצאו להורג (עובדיה, 2009). החזרה לפעילות לאחר המלחמה נעשתה בהשפעת אגודת מכבי, שצידדה בפעילות גופנית ככלי המשרת את מלחמת הקיום והנאות החיים. ההתעוררות המחודשת באה לידי ביטוי גם בהקמתן של קבוצות הכדורגל הצבי ובלפור בשנות העשרים ובייסודה של ליגה ירושלמית (גלילי וקאופמן, 2013). גורם השפעה נוסף, ובעיקר בתחום הכדורגל, היה הספורט הבריטי התחרותי (חריף, 2011). אגודת מכבי המשיכה לפתח את התחום והקימה מחלקות כדורגל (גלילי וקאופמן, 2013). בכתבה שהתפרסמה בהד המזרח ב-1942 תוארה השפעת הכדורגל על ילדי שכונת העוני זיכרון יוסף שבירושלים, שתושביה הראשונים הגיעו מכורדיסטן. הילדים הסתובבו ברחובות ופרקו עול לטובת משחקים ספורטיביים: "שוכח תפילה ומתפאר במשחקים ובשעשועי ספורט". הכתבה תיארה ילדים שהוריהם היו שומרי מסורת ונאלצו להתמודד עם מעבר ילדיהם ממסורת לחילון, שכלל מבחינתם גם משחקי ספורט (כהן, 1942). למרות המתואר בכתבה, סביר להניח שעבור הילדים היה משחק הכדורגל משחק פופולארי ותו לא, ולא היה לו קשר ללאומיות או למעבר ממסורת לחילון (גלילי, 2009).

הכדורגל משך קהלים רבים והשפיע על משחקי הילדים בשכונות ירושלים. השפעתו ניכרת במיוחד מאז המחצית השנייה של המאה העשרים, בתהליך צמיחת שחקני כדורגל מפורסמים, למשל הכדורגלן אורי מלמיליאן שגדל בשכונת ממילא שבירושלים (כהן, 2017). בהד המזרח תוארו לא רק משחקי הילדים בשכונות העוני, אלא גם מגרשי הספורט וחשיבותם החינוכית. הרוח החיה בהקמת מגרשים בארץ הייתה הפילנתרופית ברטה גוגנהיימר מארצות הברית. גוגנהיימר ביקרה ב-1925 בארץ וזיהתה את החשיבות שיש להקמת מגרשי ספורט בקידום פעילות חינוכית ספורטיבית לילדי ירושלים ונעריה ששוטטו ברחובות, ישבו בבתי קפה ערביים וחיסטו באשפה. וכך ב-1 בספטמבר 1925 נבנה מגרש ספורט בעיר העתיקה בירושלים. מפעלה האישי של גוגנהיימר המשיך להתקיים עד יום פטירתה, ושנים אחדות אחר כך עבר לידי נשות הדסה באמריקה (שחורי-רובין ושורץ, 1998).

עשרים שנים לאחר הקמת המגרש פרסם ב' בן ישי, מי ששימש מפקח על מגרשי גוגנהיימר למשחקים בארץ ומדריך ראשי במגרש הספורט בשכונת מחנה יהודה, כתבה שעסקה בצורך בפיתוח מגרשי ספורט ככלי לחינוך הילדים ובחשיבות הערכית-חינוכית שיש להקמתם (בן ישי, 1945). הוא הדגיש את חשיבות הפעילות במגרשי המשחקים מהיבטים ערכיים וחינוכיים. לדבריו, השפעתם של משחקי הספורט באה לידי ביטוי בערכים של פיתוח וטיפול הילדים ובחינוכם להשתלבות בתוך קבוצה ולמשמעת באמצעות קבלת מרות של המנהלים ומדריכי הספורט. כמו כן, הספורט תרם ליצירת כור היתוך במגרשי המשחקים ולאיינטגרציה חברתית באמצעות המפגש בין אוכלוסיות יהודיות בני עדות שונות: "וכך עוזר הדבר למזוג [למזג] עמנו לעם יהודי אחד בארצו" (בן ישי, 1945, עמ' 9). מדבריו אפשר להבין שהמפגש של הילדים במגרשי הספורט עשוי לתרום ללאומיות היהודית. מטרת נוספות היו, כפי הנראה, איחוד בין העדות השונות, יצירת שוויון וחינוך לערכים של אנטי-גזענות וקבלת האחר. דומה הדבר לתפקיד שממלאים מגרשי הספורט כיום אצל אתלטים אפרו-אמריקאים הנאבקים בגזענות בארצות הברית באמצעות תחרויות הספורט (Cooper et al., 2019).

בכתבתו ציין בן ישי גם את מקומות המגרשים בירושלים: בשכונות מקור ברוך, הבוכרים, נחלת אחים, רחוב המלך ג'ורג' ובעיר העתיקה. כן הוא ציין שעתיד להיבנות בעיר העתיקה מועדון, ככל הנראה מועדון ספורט לבנים ולבנות. בן ישי וגורמים אחרים ששמותיהם לא הוזכרו בכתבה שיתפו את ראש העירייה דניאל אוסטר בתכנית להקמת המועדון וחיפושם אחר מקום להקמת מגרש משחקים בעיר העתיקה. לדברי בן ישי, אוסטר התעניין ביוזמתם. בהמשך הכתבה מדווח שמגרש המשחקים בעיר העתיקה הפסיק לפעול לאחר המאורעות. שנות המאורעות לא נזכרו במאמר, ולכן יש להניח שבן ישי התכוון למאורעות תרצ"ו-תרצ"ט. עוד נכתב שנוסדו 30 מגרשים שפעלו בימות השנה ו-40 מגרשים נוספים בימי הקיץ וכן תוארה הקמתו של מועדון ערב לנוער מתבגר ב-1945. הנוער המדובר היו בני נוער שהושפעו מהתהליכים החברתיים שהתרחשו במגרשי הספורט ולא נקלטו בתנועות הנוער, ובכל זאת ביקשו להקים ארגון א-פוליטי שיעסוק בהדרכת נוער מתבגר וכך לתרום להתפתחותם האישית.

ואכן מועדון מסוג זה הוקם בשכונת מקור ברוך ונערכה בו פעילות ספורטיבית בהתעמלות, אתלטיקה קלה, כדורגל וכדורסל. בפעילות השתתפו בני נוער משכבות אוכלוסייה ומעמדות שונים, ובעיקר ילדי עניים שהגיעו למגרשי הספורט וזכו כך לקבל חינוך ספורטיבי. בני הנוער והילדים הושפעו מהמדריכים, וככל הנראה חלקם גם הוכשרו ברבות הזמן להדרכת נערים בעצמם (בן ישי, 1945). בכתבה שהתפרסמה ב-1949 תואר בית חולים צבאי באזור השרון שהוקמו בו מגרשי ספורט (יצחקי, 1949). כפי הנראה מדובר בבית החולים תל השומר ששימש בית חולים צבאי מס' 5 בתקופת השלטון הבריטי.

באותה שנה המשיכו להופיע בעיתון דיווחים על הספורט כאמצעי חינוכי. כך לדוגמה בכתבה שעסקה ביוזמה חינוכית של גדודי הנוער (גדנ"ע) שביקשה לתת מענה חינוכי לנוער מהפרברים ולנוער מהשכבות החלשות בשכונות ירושלים, סופר על הכשרת מדריכים למגרשי המשחקים שרובם היו מבני עדות המזרח. הבחירה בהם נבעה מעצם כך שהם הכירו את הנוער שהם היו אמורים לגייס לפעילות. לדברי הכתב המדריכים השתמשו בפעילות ספורטיבית פופולרית כדי לגייס את החניכים:

הגיוס ליחידות נוער הפרברים נעשה בצורה מיוחדת. מדריך יוצא ו"צד" אותם בשכונות. גורם חשוב למשיכת הנוער ליחידות אלו? הוא ספורט כדור-הרגל. אחרי ארגון קבוצות כדור-הרגל עוברים לפעולה משולבת. מביאים אותם למועדון, מלמדים אותם קישוט, ריקודי עם, משחקים וכו'. ולאט לאט מוציאים אותם מן האוירה של "הפקר" ומכניסים אותם לתוך דפוסים ארגוניים (קל, 1949, עמ' 10; תובל, 2003).

אם כן הכתבה עסקה בקידום נוער שוליים. בפרסומה הושגו המטרה של העיתון לקדם תהליכים חינוכיים לבני עדות המזרח מקרב ילדי ירושלים וסביבתה. עורכי העיתון הדגישו את העשייה החינוכית, שבאה לידי ביטוי בהצלחת נוער שוליים מהתנהגות שהייתה יכולה להוביל לעבריינות. עוד נראה השימוש בספורט ככלי לנטרול מצוקות של קבוצות חברתיות מוחלשות ולמשיכתן לאינטראקציה חברתית (Whitson, 1984).

הפעילות הספורטיבית המשיכה להשפיע על מוסדות וארגונים ציוניים, ובהם תנועת הנוער הספרדית דגל ציון בתל אביב. לתנועה נבחנו חניכים במקצועות שכללו את ההיסטוריה של הציונות ומטרותיה, שדאות וספורט: "רוב הנבחנים עברו בהצלחה את המקצועות, ציונות מוסדותינו הלאומיים, צופיות, ספורט שמושי [שימושי] ומחנות" ("תל אביב בדגל ציון", 1943, עמ' 14). בדיווח עלתה עדות לספורט לאומי בקרב הספרדים בתל אביב

באמצעות תנועה ציונית, בניגוד לפעילות הספורטיבית המקומית שהייתה בזיכרון יוסף ושימשה בעיקר להנאות הגוף ולברירה מהמציאות היום-יומית, ללא קשר ללאומיות. אם כן רואים בכתבות שהספורט ששימש בתחילה אמצעי חינוכי הפך עם הזמן להיות בעל השפעה לאומית על ילדי הספרדים. לאור הנאמר לעיל, האם מודעות והטמעה של הספורט התרחשה בקרב הספרדים בארץ ושימשה אמצעי חינוכי ולאומי?

מודעות והטמעה ספורטיבית בקרב הספרדים

ב-1944 התפרסמה בעיתון כתבה שסקרה את פעילותו של ארגון הצעירים הספרדים העברים בחיפה. הכתבה מדווחת על הפעילויות הספורטיביות שיזמו הספרדים בחיפה. פעילויות אלו מוינו למחלקות: מחלקת כדורגל – הקמת קבוצת הכדורגל דגל יהודה ששיחקה נגד הפועל חיפה בשבת ובתאריך 15.1.44; מחלקת פינג פונג (טניס שולחן) שניצחה את הכח חיפה; מחלקת כדור עף שנוסדה ב-1944 ביוזמת אליהו מזרחי וחבריה החלו את אימוניהם ב-15 בינואר 1944 ("חיפה: לקראת האספה הכללית", 1944). בכתבה אחרת מ-1944 תואר משחק כדורגל בין קבוצת דגל יהודה למכבי חיפה שהסתיים בתוצאה 2:2 ("חיפה", 1944).

התארגנות לפעילויות הספורט באה לידי ביטוי בבחירתו של משה כהן לנהל את ענייני הספורט כחלק מהמפקדה (הוועד הפועל) של העדה הספרדית. עוד סופר בכתבה על קורס מדריכי נוער בעדה הספרדית שבוגריו צפויים להדריך את צעירי העדה בתחומים תרבותיים וספורטיביים ("חיפה במועצת העדה", 1944). שלושה חודשים לאחר מכן, ביוני 1944, נתפרסמה כתבה ובה סופר על הצלחות הנוער הספרדי בתחום הכדורגל: ב-17.6.1944 משחק נגד קבוצת הכח א' שהסתיים בתוצאה 1:1. בכתבה נזכר השוער אברהם מזרחי שמילא היטב את תפקידו. באותו יום קבוצת דגל יהודה שיחקה נגד נוער הכח אחוזה וניצחה 4:0 ("חיפה ספורט", 1944). דיווחים נוספים בכתבה עסקו בניצחונות נוער דגל יהודה את קבוצת הכדורגל היונים הרמס חיפה בהפרש של שתי נקודות (1:3) ואת קבוצת סיליזאן ב' בחיפה 2:3. עוד מוצאים ב-1944 כתבה על הצלחות פעילות הנוער הספרדי, אשר למרות בעיה של מציאת מקום פיזי לקיום הפעילויות הצליחו לקיים פעילויות ספורטיביות שכללו אתלטיקה קלה, כדורסל וכדורגל, טיולים בצפון הארץ, תרגילי סדר וצופיות (רבי, 1944).

תוכן הכתבות בהד המזרח מלמד גם על ענף האתלטיקה. תחרויות האתלטיקה החלו ב-1908 ב'חגיגות רחובות' והמשיכו בשנות השלושים, במכבייה השנייה ב-1935. אתלטים יהודים המשיכו בפעילותם בארץ גם בשנות הארבעים (גולדבורט, 2002; נאור, 2002). תחום הכדורסל התפתח גם הוא במחצית הראשונה של המאה העשרים. ידוע על משחקים סדירים משנות השלושים, ובמכבייה השנייה כדורסלנים מהארץ השתתפו בטורניר נגד קבוצות של יהודים ממצרים, סוריה וטורקיה (זמרי, 2002). כלומר, ניכרות השפעות בתחומים אלה על הנוער בארץ, ובכללם הנוער הספרדי, וכך חלה עלייה במספר הספרדים והמזרחים שהשתתפו בפעילות ספורטיבית.

ב-1950 פעל חוג צעירי היהודים בהתאחדות צעירי ארם נהריים בירושלים לקליטת עולים מעירק. בחלק מהפעילויות שימש הספורט כלי חברתי שתורם להשתלבות החברתית של היהודים מארצות האסלאם ("בהתאחדות צעירי ארם נהריים", 1950). אפשר להסיק אם כן מהדיווחים שמנהיגי הספרדים היו מודעים לחשיבות של

הספורט והיו מעורבים בהטמעת הספורט בקרב נוער ספרדי-מזרחי בחיפה ובירושלים. מכאן עולה השאלה: האם ההנהגה של הקהילות הספרדיות-מזרחיות בארצות האסלאם תמכה בפעילות הספורטיבית וראתה בספורט כלי חינוכי בריאותי?

ספורט כאמצעי קשר עם קהילת יהודי המזרח והמגרב

אברהם אלמאליח, ממשכילי ירושלים הספרדים-מוגרבים, תיאר בכתבה מ-1942 את מצבם החברתי של יהודי ארצות האסלאם. באזכור על יהודי סוריה הוסיף מידע על ביירות והקמת ארגון מכבי, שחלק מחבריו אף הגיעו לארץ להשתלמויות בשיעורי ספורט ועברית (אלמאליח, 1942). בכתבתו סיפק אלמאליח מידע על התארגנות ציונית בביירות שדגלה בחינוך ובהטמעת הספורט הלאומי. על פעילות מכבי בביירות אפשר ללמוד משני תצלומים: תצלום אחד מרחובות ב-1942, ובו מצולמים תלמידי קורס למדריכים שנועדו להדריך בסוריה ולבנון; ותצלום שני שבו נראה מגרש ספורט בביירות בזמן חגיגות שנת היובל לכבוד תנועת מכבי (כהן, 2000; נחום, 2009).

התייחסות נוספת לספורט בביירות הופיעה בכתבה מ-1943 ("סוריה בירות", 1943). הכתב הביא את דברי הרב הראשי בביירות שבתאי בוחבוט בעניין החינוך בקהילה. הוא הוכיח את חברי הקהילה על כי שלחו את ילדיהם לחינוך זר. הרב בוחבוט דרש מהם לדאוג לחינוך הילדים בבתי ספר יהודיים דוגמת בתי הספר של כל ישראל חברים (כ"ח) או בית הספר של הקהילה. חברי הקהילה הבטיחו לדאוג לחינוך יהודי-לאומי. בהמשך הכתבה דווח על מסיבה שתנועת מכבי ערכה בביירות וניתן ללמוד ממנה על תרומתה של מכבי לקידום החינוך הלאומי. בין האישים מהארץ שביקרו באירוע היה משה שלוש מתל אביב, שהדגיש בנאומו את חשיבות תנועת מכבי הספורטיבית ותרומתה לעם ישראל. בהמשך נאם יו"ר הקהילה יוסף ביי דישי והודה למר שלוש על נוכחותו באירוע. בנאומו הוא גם יידע אותו ואת שאר האורחים בנוגע לשלוש אגודות ספורטיביות-יהודיות בביירות – מכבי, א.ז.א. והצופים. דבריו בסוף הכתבה ממחישים את חשיבות תרבות הגוף: "תקומת היהדות בסוריה תבוא אך ורק מהנוער אם נפשו וגופו יהיו בריאים, הטעים הנואם". אם כן אנו למדים על חשיבות הספורט והתפתחותו בקרב יהודי קהילת ביירות.

לעומת זאת, בעניין קהילת יהודי ארם צובא (חלב) נכתב כי: "להגברת הספורט בין הנוער היהודי. בחלב קמה בזמן האחרון תנועה ברוכה ליסוד אגודות ספורט לנוער היהודי. אולם הנוער אינו מקבל כל עזרה מראשי הקהילה שאינם יודעים את ערכו של הספורט בחיי העם" ("סוריה בירות", 1943, עמ' 13). נראה אם כן שלמרות התפתחות אגודות ותנועות נוער ציוניות בסוריה לפני מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, ראשי הקהילה בחלב עדיין לא תמכו בפעילות הספורטיבית. הדבר נבע מאופי הקהילה והנהגתה המסורתית-שמרנית. יש לציין שמכתבה מ-1943 ומספרות המחקר נראה שבשנות השלושים המאוחרות חברי מכבי בחלב הציבו אתגרים ספורטיביים-לאומיים לחברי התנועה (נחום, 2009; עובדיה, 2016). כלומר, התקיימה פעילות ספורטיבית, אבל למנהיגי הקהילה חסרה המודעות לתרומתו של הספורט בפיתוח הזהות הלאומית וביצירת לכידות חברתית. וזאת בניגוד לרוחות שנשבו במאה התשע עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים (חרוף, 2011). תרומה נוספת הייתה לליכוד העם היהודי באמצעות מופעי המכביות (צמרת, 2002).

הד המזרח עסק גם בתנועת מכבי ובקשריה עם יהדות המזרח. תנועת מכבי הייתה א-פוליטית ונחשבה לארגון חשוב בתנועה הציונית, שמטרתו העיקרית היא הנחלת החינוך הגופני לנוער העברי. בכתבה מ-1944 שדיווחה על ועידת מכבי נראה כי בתקופה זו נחלשה פעילותה בארץ ומחוצה לה בגלל משברים, מתחים פוליטיים והקמת ארגוני ספורט אחרים. ברם מנהיגי מכבי המשיכו ברוח הספורטיבית הציונית וביקשו לכוון פעילות ספורטיבית מעשית ולייסד את 'כפר המכבייה'. לדברי הכתב, מכבי הייתה התנועה הראשונה שיצרה את הקשר בין יהודי ארצות המזרח לתנועה הציונית. בכתבה הועלתה גם ביקורת על כך שמכבי אינה מתמקדת בלכידות הארגונים הספורטיביים ובחינוך עברי, לאומי-ספורטיבי וא-פוליטי, ועל שבועידת מכבי לא התקיים דיון בנושא הגברת הפעילות הספורטיבית בארצות המזרח. להלן חלק מתוכן הכתבה:

המכבי היתה תנועת הנוער הציונית הראשונה, שהחלה לפעול בגולת המזרח. תודות לה נוצר הקשר בין יהדות המזרח והתנועה הציונית. סניפים של ה"מכבי" הוקמו מלפני שנים בצפון אפריקה, מצרים וסוריה. ובהם התרכזה הפעולה הציונית והעברית. תנועת "המכבי" היתה הראשונה שהבינה כי לשם פיתוח העבודה הציונית והספורטיבית בקרב הנוער בארצות המזרח, יש צורך להכשיר קבוצות של צעירים וצעירות מבני הארצות האלו, למען ישמשו מדריכים ומחנכים. והקורס הראשון? למדריכים בשביל הנוער הלבנוני, נתקם אשתקד בארץ בעזרת מרכז "המכבי" ("לענייני השעה", 1944, עמ' 2).

קביעת הכתב כי מכבי הייתה תנועת הנוער הציוני הראשונה בארצות המזרח אינה מדויקת. במרוקו למשל היו אלו שערי ציון (1900) והוועד הציוני (1910), ובסוריה – אגודת קדימה (1903), אגודת התחייה (1908) לערך, בזמן מהפכת התורכים הצעירים) ואגודת בנות התקווה (1917). תנועת מכבי נוסדה רק ב-1917, לאחר שלוש שנות פעילות בסוריה. בלוב – חברת ציון (1916) ובהמשך פעלו גם אגודת נשים ציוניות (1923) ואגודת בן יהודה (1931), ובמקביל אליהן פעלה מכבי (חגיג'–לילוף, 2007; ייני, 2010; מאיר, 2002; נחום, 2009; סעדון, 2004, 2005, 2011). למרות זאת הכתבה נועדה ליצור תודעה אצל ציבור קוראי הד המזרח בסוגיית מכבי וקהילות יהודי ארצות האסלאם, וכך להשפיע על קברניטי מכבי לפעול למען פעילות בקרב קהילות יהודי המזרח. עוד למדים מכתבתו של אלמאליח על יוסף פרחי, ממנהיגי קהילת יהודי ביירות. אלמאליח סקר את תולדות חיי פרחי ומורשתו, שבאה לידי ביטוי בדמותו החינוכית ששילבה מסורת וקידמה (עובדיה, 2016). בכתבה מוקדשות שורות אחדות לגישתו של פרחי לתרבות הגוף: "יוסף פרחי היה גם מחובבי הספורט לנוער, ובדעתו שנפש בריאה תשכון רק בגוף בריא, וכי הכח למלחמת-החיים תלוי בשרירים ובמשמעת, התעניין תמיד ב'מכבי' וב'צופים' העבריים של הקהילה [הקהילה] וישתדל שחלק חשוב בתוכנית הלימודים בבתי הספר יוקדש גם לחנוך הגוף" (אלמאליח, 1945, עמ' 7). מכאן אנו למדים שפרחי, אשר היה מנהיג שהשפיע על הרוח התרבותית בקהילות יהודי לבנון, ראה חשיבות בטיפוח של תרבות הגוף ואף תמך בקידום הפעילות הספורטיבית.

בכתבה שהתפרסמה ב-1949 דווח על הפצת תרבות בקרב יהודי המזרח בארץ ובעולם (בן יעקב, 1949). הדיווח בכתבה מלמד על קיום סמינריונים והקמת תנועות נוער. בפעילות התרבותית שולבו פעילויות ספורטיביות, משחקים, הרצאות על הארץ ולימוד השפה העברית. השאיפה הייתה להכשיר את בוגרי בתי הספר התיכוניים להיות מדריכים בארץ ובתפוצות. הכתבה ביקשה להראות את ההובלה, הפיתוח והפצת התרבות העברית בקרב עדות המזרח. עורכי העיתון ראו חשיבות רבה בהפצת כתבות המבטאות מעורבות עדתית ספרדית

ובעידוד העיסוק בספורט, שכן הוא ביטא את השתתפותם ונוכחותם במפעלים ציוניים-לאומיים, בהקמת מבנים לפעילות ספורטיבית כחלק מהמפעל הציוני ועידוד הזיקה לארץ.

התייחסות הד המזרח לספורטאים יהודים מהמגרב לאחר השואה

לאחר כיבוש הבריטים את תוניסיה ב-7 במאי 1943 החל עידן חדש במגרב. המעורבות של הבריטים לאחר הכיבוש גרמה להטבה ביחס ליהודים וכתוצאה מכך התרחבה בתוניסיה הפעילות הציונית (סעדון, 2005; Sebag, 1991). עורכי העיתון ראו צורך בפרסום על אודות הספורט במגרב ומצב הספורטאים היהודים לאחר השואה. ב-1945 נתפרסמה כתבה בנוגע למצבם החברתי של יהודי תוניסיה, והייתה בו התייחסות לספורט ולספורטאים שניצלו מזרועות הנאצים ומשלטון וישי הצרפתי בארצות הקולוניאליות. בכתבה נסקרו ענפי ספורט ושמות של אגודות ספורט ושמות ספורטאים יהודים שניצלו מהשואה:

בעולם הספורט: עד לפני זמן מה היתה קיימת כאן אגודת התעמלות בשם "מכבי", שהיו לה תקופות מפוארות. אולם, בזמן האחרון נתבטלה האגודה גם מחוסר אמצעים-כספיים וגם מפני שהאוכלוסיה איננה מתעניינת יותר בהתעמלות, אלא בספורט החביב "ספורט-המלך", כדור-רגל וכו'. הרבה יהודים מתעסקים בספורט באגודות ספורט זרות, ובאגודות הספורט היהודית ה"התאחדות הספורטיבית התוניסית" המפורסמת בגלל רמת משחקיה המפגינים את ערכה. יש עוד אגודה ספורטיבית יהודית אחת בשם "הרצליה" המטפלת בכל מיני משחקים, רק לפני זמן קצר חינכה [חנכה] את מגרש המשחקים הגדול שלה. גם בטניס מצטיינים היהודים, ורובן [הכוונה, אלוף] הטניס הוא נקאש' יהודי טוניסי שנצח שלש פעמים את דיסטרימו רבן צרפת. בשחיה, מצטיין היהודי זיזי טאייב [תוניסאי] שהיה רבן צרפת בשנת 1940 ונקאש (יהודי מקונסטנטיין) רבן עולמי בשחיה, שזה עתה ניצל מהתופת הנאצי. אולם הבוקס אינו מושך הרבה חובבים בין היהודים (בנימין, 1945, עמ' 9).¹

המידע על הפעילות הספורטיבית בתוניסיה מצביע על השתלבות יהודים באגודות ספורט רבות. משחקי הכדורגל נחשבו לתחום מרכזי בפעילות ומשכו אליהם קהל רב, דבר שהחליש את תחום ההתעמלות. בכתבה הייתה התייחסות גם לאגודות ספורטיביות (Valensi, 2003) ולתחומי ספורט אחרים שבהם ספורטאים יהודים השתלבו הצטיינו, כמו טניס ושחיה (בנימין, 1945). חלק מהספורטאים הללו עסקו באגרוף. אחד מהם היה ויקטור פרז (פרץ, 2014), יהודי ממוצא תוניסאי שזכה באליפות העולם במשקל זבוב ב-1931 ו-1932 ושנים אחר כך נספה בצעדת המוות באושוויץ ("Victor 'Young Perez'", n.d.). ברם, בשנות הארבעים נחלש תחום האגרוף בקרב היהודים.

בהיבט הלאומי, הכתבה מלמדת על היחלשות מכבי בתוניסיה ועל פעילות אגודה ציונית ספורטיבית בשם הרצליה שקיבלה את אישור פעילותה מהממשל הקולוניאלי בספטמבר 1936 (בית התפוצות, כרטיס חברה באגודה של ויטה חיון). מהאמור אנו למדים על התאוששות הקהילה היהודית בתוניסיה לאחר מלחמת העולם השנייה ועל השתלבות תושביה היהודים באגודות ספורט כלליות ויהודיות, תהליך הממחיש את המשך שיקומם ופועלם החברתי לאחר האכזבה שנחלו משלטון וישי הצרפתי. תחום הספורט שימש מנוף וכלי חברתי להשתלבותם בחברה.

1 על אלפרד ארטם נקש, ראו: <https://www.olympic.org/alfred-nakache>

התייחסות הד המזרח ליהודים ולספורט בבלקן

בעיתון הייתה התייחסות גם להתפתחות הספורט אצל יהודי הבלקן בשלהי המאה התשע עשרה ולאחר השואה. יש לציין שתמורות היסטוריות שהתחוללו באימפריה העות'מאנית בעקבות הסכמי הקפיטולציות ב-1856 היטיבו עם היהודים בתהליך ההתמערבות. בשנים אלו התרחשו מאבקים פנימיים בקהילה היהודית בין שמרנים למודרניסטים ובין מסורתיים לחילוניים, והחלה מורגשת השפעתה של תנועת השכלה. האמנציפציה בקרב יהודי מערב אירופה שפעלו לעזרת יהודי האימפריה העות'מאנית הביאה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה להקמת ארגון ההתעמלות היהודי בקושטא (ציפר, 2001; רמון, 1945). ב-1945 התפרסמה כתבה שדנה במכבי בבלקן ("המכבי בארצות הבלקן", 1945), וממנה אפשר ללמוד על תרומת הסופר דוד רמון להיסטוריוגרפיה של מכבי בארצות אלה. ספרו **המכבי בארצות** הבלקן נכתב ממקור ראשון, על בסיס מפגשים שערך עם דמויות יהודיות מארצות הבלקן. הוא הדגיש את התחייה הלאומית בקהילות, שבאה לידי ביטוי בהתפתחות הזהות הלאומית-עברית בחסות מכבי, בהערצת ספורטאים יהודים ובייסוד מכבי קושטא. הלאומיות העברית ומכבי בקושטא לא היו יכולים להתקיים ללא הקוסמופוליטיות ששררה במקום. מנגד, צעדי אנטישמיות מצד גרמנים בקושטא פעלו להדרת יהודים מאגודת ההתעמלות הגרמנית ב-1894. גורמים אלה הניעו את היהודים להקים אגודות ספורטיביות.

הכתבה מתארת גם את מרכזיות ההנהגה בתנועת המכבי וכן את התפתחות הפעילות הספורטיבית בקרב יהודי בולגריה, שהייתה ענפה יותר מאשר בארצות הבלקן האחרות. כמו כן תוארה התפתחות החינוך הגופני והשפעתו על הנוצרים בבולגריה, כלומר אפשר ללמוד על התפתחויות והשפעות הדדיות של יהודים ונוצרים בתחום (רמון, 1945; ש', 1945). מכבי תרמה להתפתחות הספורט בקרב יהודי בולגריה, ובשנת 1897 הקימה מועדונים בפלובדיב (ורסאנו ועמיתים, 1976; רמון, 1945).

לקראת תום מלחמת העולם השנייה החלו להתפרסם בהד המזרח כתבות שעסקו במצב הילדים היהודים בבולגריה. בכתבה באוקטובר 1944 (בן יצחק, 1944) דווח על הצלת שלושה יהודים בולגרים מידי הגסטאפו. המצילים היו צוות מבית הספר האמריקני וחבריהם לספסל הלימודים. בית הספר נוהל בידי שני אזרחים אמריקנים. הוא שימש מקום לימודים לאליטת ילדי בולגריה ודגל בחינוך לספורט, ובשטחו היו מגרשי ספורט ובריכת שחייה. מכאן אנו למדים שחלק מילדי בולגריה היהודים גדלו באווירה ספורטיבית, אולם לא ידוע אם היו אלו ילדים יהודים מבני האליטה בבולגריה או ילדים שחולצו מזרועות הנאצים במהלך המלחמה.

כתבה נוספת על יהודי הבלקן התפרסמה ב-1946 ועסקה ביהודי סלונקי ומכבי לאחר השואה. מתוכן הדיווח אפשר ללמוד על השתתפותם של ספורטאי מכבי סלונקי בתהלוכה ובתחרויות שנערכו על ידי הסתדרות הספורט היוונית. בראש קבוצת הספורטאים נישא דגל ציוני וצעירי הקבוצה ענדו סמל מגן דוד על החזה. בין המשתתפים היה מתאגרף בשם דינו עוזיאל, שנחשב לגיבור מלחמת איטליה-יוון ואלוף מוקדון לאחר ניצחונו על שלושה מתאגרפים ("בסלונקי", 1946; סיטון, 1974). במקורות אחרים מוצאים שעוזיאל השתתף במכבייה השנייה בריצת 200 מטר וכן שהיה אלוף יוון באגרוף בשנים 1938-1942 (דגון, 1973). עוזיאל היה בשנות המלחמה במחנה ריכוז בסרביה, ובזכות מיומנותו באגרוף הצליח למנוע את העברתו למחנה ההשמדה אושוויץ וכך ניצל. בשנת 1969 לערך הוא הוסמך למאמן ולשופט בסלונקי לאחר השתלמויות במכון הספורט הלאומי בפריז, ושימש ראש סניף מכבי בסלונקי. כמו כן הוא קיבל מינוי מטעם ממשלת יוון באתונה לארגן

חוגי אגרוף בבתי הספר התיכוניים (מעריב, 1969). גם ביוון הנציחו את פרשת עוזיאל והישרדותו בתקופת השואה: "Among the stories showcased at the exhibition is that of boxing champion Dino Uziel, who used his fists to avoid being transported from a camp in Serbia to the notorious Auschwitz extermination camp" (Myrtsioti, 2011).

מהכתבות שלעיל אנו למדים על התפתחות הספורט בבלקן, על ההיסטוריוגרפיה של מכבי בארצות הבלקן ועל ספורטאי שניצל מהשואה ובהר לאחר המלחמה לחזור ליוון ולהתחיל את חייו מחדש. בתוך כך הוא המשיך לקדם את תחום הספורט היהודי והכללי ביוון (בן מיר, 2004). האם תחום הספורט בבלקן תרם ליהודים במקום? מסקירת העיתון וממחקריו של רמון אנו למדים שאכן כך. הספורט בבלקן תרם גם לרעיון של מקס נורדאו על "יהדות השרירים", המלמד על הישרדותם של ספורטאים מצטיינים מהבלקן בימי השואה ועל המשך קיומם החברתי-כלכלי: עיסוק בספורט וניהולו לאחר השואה ביוון ושימור הקשר באמצעות הספורט עם ספורטאים יהודים במרחבים גאוגרפיים אחרים ועם מדינת ישראל.

התייחסות הד המזרח לחברה הערבית

בעיתון התפרסמו כתבות גם על החברה הערבית בארץ. יהושע בן חנניה (יעקב יהושע) פרסם כתבה בנושא תולדות החינוך בארץ ישראל והתמקד בעיקר בהתפתחות החינוך הערבי בארץ בתקופת השלטון הבריטי (בן חנניה, 1944א). הוא תיאר את ח'ליל א-סכאכני כדמות המרכזית בחברה הערבית בירושלים בתקופה זו. א-סכאכני גדל בירושלים ולמד בבתי ספר נוצריים, באוניברסיטאות אנגליות ואמריקניות. הוא הקים את בית הספר סנט ג'ורג' שבו למדו יחדיו תלמידים מדתות שונות. ב-1909 ייסד את 'אלמדרסה א-דוסתוריה' (בית הספר החוקתי) שתיפקד באופן עצמאי וללא תלות בעדה הערבית-אורתודוקסית או במוסדות דתיים. לדברי בן חנניה, א-סכאכני הוביל את המעבר של החברה הערבית מתרבות ערבית מסורתית לתרבות המערב, משום שבעיניו תרבות המערב תרמה להתפתחות האנושות, בניגוד לחברה הערבית המסורתית שהייתה נגועה בחלקה בדעות קדומות. בית הספר שא-סכאכני ייסד פעל עד 1917. ב-1939 ייסד את בית הספר 'אלנהצ'ה' (התחייה, היקיצה). מפעליו מעידים על המשך התעוררות-לאומית ערבית בירושלים, שראשיתה ב-1909 עם ייסוד בית ספר לאומי והמשכה ב-1918 בהשפעת התעוררות לאומית ערבית בירושלים (אטינגר, 1969).

אחד הסימנים להתעוררות הערבית-לאומית הוא התפתחותו של ענף הספורט. נראה ששיעורי ספורט בחברה הערבית בתקופה העות'מאנית הופיעו לראשונה בבית הספר הנוצרי 'צהיון' שבהר ציון, יחד עם לימודי השפה הערבית. הלימוד במקצועות אלו תרם לתודעה הלאומית של ערבים נוצרים, אף שמשחקי הספורט נחשבו בתקופה זו לפעולות ילדותיות. בהמשך הכתבה צוין שא-סכאכני אהב ספורט וצידד בחינוך מודרני אירופי שבו לומדים יחדיו נערים ונערות (בן חנניה, 1944א). א-סכאכני עצמו נהג להתעמל מדי יום ביומו בשעות הבוקר ואף הציע לבנו סרי להתמסר לאורח חיים ספורטיבי שכלל רחצה במים קרים ואוכל מזין. הוא ראה בתרבות הגוף ערך לאומי המכין את האומה למלחמה. בבית הספר היו פעילויות ספורט נוספות כגון אומנויות לחימה, אגרוף, היאבקות, תרגילי צבא והפעלת נשק, טיולי טבע והכרת הארץ ועתיקותיה (שורק, 2006; שילה, 2007). אם כן נראה שבחינוך הערבי-נוצרי האליטיסטי בירושלים עודדו פעילות ספורטיבית ששילבה ספורט ולאומיות.

בכתבה נוספת מ-1944 התייחס בן חנניה לארגוני ספורט ערביים: "התנועה הספורטיבית הולכת ומושכת את הנוער הערבי. ארגונים ספורטיביים קיימים כיום בהרבה ערים וכפרים בארץ, אף בתי הספר שבארץ, סייעו במידה רבה לטעת בלב הנוער את האהבה לספורט וביחוד הגדילו לעשות בשטח זה בתי הספר של האגודות המסיונריות האנגליות" (בן חנניה, 1944, עמ' 4). הספורט הגיע לכפרים הערביים, התלמידים השילו מעליהם את הלבוש המסורבל לטובת לבוש ספורטיבי. כדורגל היה אחד המשחקים הנפוצים בחברה הערבית. נערכו תחרויות בין ערבי הארץ והיו אף ניסיונות לארגן משחקים בין ערבי לבנון ועירק לערביי הארץ כדי ליצור אחדות ערבית (בן חנניה, 1944). עצם הפרסום בעיתון הד המזרח של כתבות העוסקות בענייני החברה הערבית בארץ ובהתפתחות הספורט והלאומיות הערבית מלמדים על יחס מתון של מנהיגי הספרדים הוותיקים ביישוב כלפי ערביי הארץ.

דיון ומסקנות

ניתוח הכתבות שהתפרסמו בהד המזרח מלמד שהספורט שימש לקידום צרכים חברתיים ולאומיים לאורך התקופות השונות ביישוב היהודי. האם ניתן להגדיר את עיסוק הד המזרח בביקורת תרבות ספורט ככלי המשרת קבוצות הגמוניות לסדר ושליטה?

ספרות המחקר מורה כי העיתון הד המזרח שירת כדי לקדם חברתית את היהודים הספרדים, המזרחים והצפון אפריקנים על רקע אי-השוויון החברתי-כלכלי בין האליטה האשכנזית ליהודים הספרדים בתקופת השלטון הבריטי (צור, 1997; צחור, 1997). הממצאים שעולים מניתוח הכתבות במחקר הנוכחי תואמים את הידוע בספרות המחקר ומראים כי הדיווח התקשורתי על הפעילות בתחום הספורט שימשה לקידום מעמדם של היהודים הספרדים במאבקם מול האליטה האשכנזית-ציונית ביישוב היהודי בישראל. ממצאים אלו תומכים גם בגישתם של דארנל והייבורסט (Darnell & Hayhurst, 2012) שבמקומות שבהם קיים אי-שוויון חברתי מתרחשות פעולות מקומיות על מנת לשנות את המצב. בהתאם לכך, ממצאי המחקר מראים כי אי-השוויון החברתי שהתקיים בתקופת הישוב היהודי תרם לצמיחת הפעילות הספורטיבית בקהילה הספרדית מתוך רצון לחזק את מעמדם ולצמצם את הפער החברתי.

ניתוח הכתבות מלמד על כמה נושאים עיקריים שעיתון הד המזרח עסק בהם:

שילוב ילדים ונוער בפעילות ספורטיבית ככלי למניעת שוטטות והתנהגות אנטי-סוציאלית

עיתון הד המזרח תיאר מהלכים ויידע את קהל קוראי העיתון בהתפתחות הספורט בארץ ומחוצה לה. העיתון הצביע על תהליך אצל חברת הילדים והנוער הספרדית-מזרחית בירושלים של מעבר משוטטות ברחובות העיר למפגשים במגרשי הספורט ולשילובם של הילדים במסגרות מסודרות כמו הגדנ"ע. ניתוח הכתבות בעיתון מלמד שהמגרשים והפעילות הספורטיבית שימשו אמצעים לשינוי התנהגות בקרב נוער השוליים ולהטמעת הלאומיות בתודעתם. קוראי העיתון גם התעדכנו על התנופה בהקמת מגרשי ספורט בירושלים ובארץ בכלל, דבר המלמד על הצורך הציבורי והלאומי שהיה קיים במגרשי ספורט וטיפול תרבותי הגוף.

מעורבות של מנהיגי הספרדים בפעילויות ספורטיביות.

בכתבות מוצאים מעורבות של מנהיגי הספרדים בפעילויות ספורטיביות. כך לדוגמה בחיפה תמכו הספרדים בקבוצת הכדורגל דגל יהודה שהשתתפה במשחקים נגד הפועל חיפה ומכבי חיפה. מעורבות נוספות היא תמיכתם של צעירי ארם נהריים בפעילות ספורטיבית בירושלים ("בהתאחדות צעירי ארם נהריים", 1950). התמיכה והמעורבות של מנהיגי הספרדים בספורט, ששילבו גם סימנים הנושאים אופי של זהות עדתית-ספרדית לצד לאומיות ומילוי אינטרסים פוליטיים-חברתיים ספרדים מול הסקטורים האחרים במדינת ישראל, השפיעו על המודעות לספורט ועל הטמעת הספורט בקרב הספרדים.

קידום הלאומיות העברית בארצות המזרח

הד המזרח סקר את מעורבותם של אישים ספרדים מהארץ והתפוצות בקידום הלאומיות העברית בארצות המזרח. פעילותם באה לידי ביטוי בביקורתיות על צמצום פעילות מכבי בקהילות יהודי ארצות המזרח, ומנגד – בתמיכה בפעילות הספורטיבית ותרבות הגוף, כמו למשל בקהילת יהודי לבנון, שבה מנהיגה דוד פרחי עודד פעילות גופנית ולמעשה המשיך את הפצת רעיון יהדות השרירים מבית מדרשו של מקס נורדאו.

עוד התפרסמו בעיתון כתבות על המצב החברתי של יהדות המגרב והבלקן ועל התארגנות של אגודות ספורט במגרב, שבהן נטלו חלק גם יהודים. בתוכן הכתבות הובא מידע על ספורטאים יהודים מצטיינים מהמגרב ויוון ותייעוד של ניצולי שואה שחיו בסביבה ספורטיבית. בכך בא לידי ביטוי הצורך של מערכת העיתון להנציח ספורטאים יהודים שנספו בשואה ולפרסם את קורותיהם של ספורטאים שניצלו והמשיכו למנף את תחום הספורט לצורכי פרנסה.

נוסף על העיסוק במזרחנות כתבו כתבי המערכת גם על הספורט הערבי והלאומיות, ומכאן אפשר ללמוד על פתיחותם לערביי הארץ. אליהו אלישר, הדמות הבולטת בניהול העיתון, דגל בקו מתון ובגישור על פערים חברתיים, וכך בחר לפרסם כתבות בעניינים שונים בתחום הספורט, ובתוך כך גם על הספורט הלאומי-ערבי.

האם היהודים הספרדים המשכילים, מוותיקי היישוב, היו אובייקטיבים בכתבתם ומהי מידת התודעה והשפעת ההווי הספורטיבי בארץ על כתיבתם ועל תמיכתם בפעילות הספורטיבית? לאור האמור לעיל, כתיבת המאמרים הייתה אמינה, מלבד טעויות מעטות שנבעו מחוסר מידע, למשל בקביעה שמכבי הייתה תנועה ציונית ראשונה בחלק מקהילות יהודי ארצות האסלאם. הם ראו בספורט תחום המקדם חברתית את היהודים בארץ ובקהילות יהודי ארצות האסלאם ובבלקן ותורם לצמצום פערים חברתיים ולהפצת הלאומיות בארץ ומחוצה לה, בתקופה שבה פעילות מכבי פחתה בחלק מהארצות. כתבי העיתון ראו חשיבות בפרסום מידע על ספורטאים בקהילות היהודיות בתפוצות. בכך מערכת העיתון וכותבי המאמרים שימשו סוכנים תקשורתיים של היהודים הספרדים, מזרחים ומוגרבים כאחד, ופעלו ליצור תודעה באמצעות הספורט על קיום העולם הספרדי יהודי על גווניו ביישוב, במדינה ובתפוצות – לא רק בקרב קוראי העיתון, אלא גם בקרב המוסדות הלאומיים וסקטורים ספורטיביים אחרים, אנשי רוח, פוליטיקאים וקברניטי היישוב ומדינת ישראל. מלבד האמור, המאמר פותח צוהר למחקר עתידי על אודות ההיסטוריוגרפיה של היהודים הספרדים והספורט בפזורה הספרדית-יהודית במחצית הראשונה של המאה העשרים בפלשתינה-ארץ ישראל, באירופה ובארצות האסלאם.

מקורות

- אטינגר, ש' (1969). **תולדות עם ישראל בעת החדשה**. דביר.
- אלמאליח, א' (1942, 15 באוקטובר). יהדות המזרח וצפון אפריקה בשנת תש"ב. **הד המזרח**, ב(ט), 3-4.
- אלמאליח, א' (1945, 8 ביוני). דוד פרחי ז"ל: נגדע הארץ היהודי בלבנון. **הד המזרח**, ד(ד), 6-8.
- אליאש, י"א (2013). **מעשה הבא בחזון**. קרן יומא.
- בהתאחדות צעירי ארם נהריים (1950, 28 ביולי). **הד המזרח**, ז(מ), 10.
- בית התפוצות (ללא תאריך). **כרטיס חברה באגודה של ויטה חיון**. <https://www.bh.org.il/he>
- בן מיור, י' (2004). החיים בסלונקי אחרי השואה: מבט אישי. בתוך א' גייניאו (עורך), **יוון** (עמ' 399-404). מכון בן צבי.
- בנימין, ב' (1945, 29 ביוני). על מצב היהודים בתוניסיה. **הד המזרח**, ד(ז), 9.
- בן חנניה, י' (1944, 14 בינואר). לתולדות החינוך הערבי בארץ ישראל: כליל א-סכאכני. **הד המזרח**, ב(טו), 5-6.
- בן חנניה, י' (1944, 26 במאי). תנועת הצופים הערבים בא"י. **הד המזרח**, ג(א), 4.
- בן יעקב, א' (1949, 11 במרץ). הפצת חינוך ותרבות בקרב עדות המזרח. **הד המזרח**, ו(יח), 5.
- בן יצחק, ש' (1944, 13 באוקטובר). מתוך סערת האימים באירופה: ילדים בבולגריה. **הד המזרח**, ג(כא), 4.
- בן ישי, ב' (1945, 2 בפברואר). מגרשי משחק לילדים. **הד המזרח**, ג(לז), 9.
- בן פורת, א' (2003). **כדורגל ולאומיות**. רסלינג.
- בסלונקי (1946, 10 במאי). **הד המזרח**, ה(ב), 5.
- גולדבורט, א' (2002). תולדות האתלטיקה בתקופת היישוב ובמדינת ישראל. בתוך ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (עמ' 221-245). יד יצחק בן-צבי.
- גלילי, י' (2009). יריית הזינוק: מהו ספורט והאם השתנה במהלך ההיסטוריה? בתוך י' גלילי, א' בן-פורת ור' לידור (עורכים), **במגרש המשחקים: ספורט וחברה בתחילת האלף השלישי** (עמ' 13-62). האוניברסיטה הפתוחה.
- גלילי, י' וקאופמן, ח' (2013). דיווחים על משחקי כדורגל בעיתונות העברית בתקופה העות'מאנית ובראשית התקופה המנדטורית (1906-1928). **קשר**, 45, 32-40.

דגון, ב' (1973, 8 ביולי). דמויות במכביה. **דבר**, מט(14725), 12.

ורסאנו, א', גטניו, א' ובני, א' (עורכים). (1976). **מכבי בולגריה**. חוג ע"ש אלברט קיוסו.

זמרי, א' (2002). דרכו של הכדורסל למעמד הספורט הייצוגי מספר 1 של ישראל. בתוך ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (עמ' 209–220). יד יצחק בן-צבי.

חגי'ג' לילוף, י' (2007). ציונות ועלייה. בתוך ח' סעדון (עורך), **קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, לוב** (עמ' 139–158). מכון בן-צבי.

חיים, א' (2000). **ייחוד והשתלבות: הנהגת הספרדים בירושלים בתקופת השלטון הבריטי תרע"ח-תש"ח (1917–1948)**. כרמל.

חיפה בארגון הצעירים הספרדים (1944, 11 בפברואר). **הד המזרח**, ב(יז), 9–10.

חיפה בחוג הנוער (1944, 10 במרץ). **הד המזרח**, ב(יט), 9–10.

חיפה ספורט (1944, 23 ביוני). **הד המזרח**, ג(ה), 7.

חיפה: לקראת האספה הכללית והבחירות למועצת העדה (1944, 28 בינואר). **הד המזרח**, ב(טז), 14.

חריף, ח' (2011). **ציונות של שרירים: תפקידיו הפוליטיים של הספורט הייצוגי ביישוב ובמדינת ישראל, 1898–1960**. יד יצחק בן-צבי.

י, ש' (1945, 9 במרץ). המכבי בארצות הבלקן. **הד המזרח**, ג(מב), 9.

ייני, נ' (2010). הפעילות הציונית. בתוך י' בן-נאה (עורך), **תורכיה** (עמ' 207–222). מכון בן-צבי.

יצחקי, ש' (1949, 21 בינואר). רשמי ביקור בבית-חולים צבאי: במדים לבנים בעמק השרון. **הד המזרח**, ו(יא), 10–11.

כהן, א' (2000). "מצפון אלי ארץ": העלייה מסוריה ולבנון. בתוך ח' סעדון (עורך), **בגלוי ובסתרי: העליות הגדולות מארצות האסלאם (1948–1967)** (עמ' 141–154). מכון בן-צבי.

כהן, י' (1942, 14 באוגוסט). הזהרו בבני עניים. **הד המזרח**, א(ה), 11.

כהן, מ' (2017, 1 במאי). "הנער מממילא": המסע של מלמילאן משכונת הספר ועד לצמרת הכדורגל הישראלי. **מעריב online**. <http://www.maariv.co.il/sport/soccer/israel/Article-582948>

לענייני השעה (1944, 28 בינואר). **הד המזרח**, ב(טז), 1–2.

מאיר, א' (2002). הפעילות הציונית. בתוך ח' סעדון (עורך), **עיראק** (עמ' 139–150). מכון בן-צבי.

מעריב לספורטאים, פרפראות: בחזרה לאחר 34 שנים (1969, 27 ביולי). **מעריב**, כב(7608), 21.

נאור, מ' (2002). 'משחקי רחובות', 1908–1914. בתוך ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (עמ' 221–254). יד יצחק בן-צבי.

נחום, מ' (2009). הפעילות הציונית. בתוך י' הראל (עורך), **קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, סוריה** (עמ' 183–204). מכון בן-צבי.

סוריה בירות (1943, 26 בפברואר). **הד המזרח, בי**, 13.

סיטון, ד' (1974). **קהילות יהודי ספרד והמזרח בימינו**. ועד עדת הספרדים בירושלים.

סעדון, ח' (עורך) (2004). **קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, מרוקו**. מכון בן-צבי.

סעדון, ח' (עורך) (2005). **קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, תוניסיה**. מכון בן-צבי.

סעדון, ח' (עורך) (2011). **קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, אלג'יריה**. מכון בן-צבי.

עובדיה, מ' (2009). **היהודים המערבים בארבע ערי הקודש ממלחמת העולם הראשונה עד תום השלטון הבריטי (1914–1948)** (חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה). אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

עובדיה, מ' (2016). אברהם אלמאליח: מפגשיו של משכיל ספרדי-מוגרבי מירושלים עם קהילות יהודי סוריה במאה ה-20 ותרומתו לחקר יהודיה. **מורשת ישראל**, 13, 123–150.

עיתונות יהודית היסטורית. <http://web.nli.org.il/sites/JPress/Hebrew/Pages/default.aspx>

פאנל יאנג פרץ (2014, 14 בפברואר). **TouTube**. <https://www.youtube.com/watch?v=EbkFa9RaUkE>

צחור, ז' (1997). מערכות הבחירות הראשונות והמפה הפוליטית. בתוך ח' יבלונקה וצ' צמרת (עורכים), **העשור הראשון תשי"ח-תשי"ח** (עמ' 27–40). יד יצחק בן-צבי.

צור, י' (1997). העלייה מארצות האסלאם. בתוך ח' יבלונקה וצ' צמרת (עורכים), **העשור הראשון תשי"ח-תשי"ח** (עמ' 57–82). יד יצחק בן-צבי.

ציפר, ד' (2001). **הדגל הציוני מעל הבוספורוס: ה"מכבי" בקושטא בין ציונות לעות'מניות (1923–1985)**. עמותת יוצאי התנועה הציונית בתורכיה.

צמרת, צ' (2002). המכביות: המשחקים האולימפיים של העם היהודי. בתוך ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (עמ' 113–128). יד יצחק בן-צבי.

קאופמן, ח' (2002א). אגודת הספורט הנעלמה: "שמשון" של "פועלי ציון". **עת-מול**, 156, 18–19.

קאופמן, ח' (2002ב). 'מכבי' מול 'הפועל', היווצרותו של הפילוג הפוליטי בספורט הארץ ישראלי. בתוך ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (עמ' 90–112). יד יצחק בן-צבי.

- קל, י' (1949, 26 באוגוסט). נוער הפרברים – בשורות הגדנ"ע. **הד המזרח**, ו(מב), 10.
- רבי, מ' (1944, 15 בדצמבר). ארגון הנוער הספרדי בחיפה. **הד המזרח**, ג(ל), 11.
- רזניק, ש' (2002). אגודת הספורט בית"ר: ספורט ופוליטיקה בחברה מפולגת. בתוך ח' קאופמן וח' חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (עמ' 159–183). יד יצחק בן-צבי.
- רובינשטיין, א' (1976). היישוב כמערכת אוטונומית: חינוך בריאות ומשפט. בתוך ב' אליאב (עורך), **היישוב בימי הבית הלאומי** (עמ' 213–223). כתר.
- רמון, ד' (1945). **המכבי בארצות הבלקן**. נשיאות ההסתדרות העולמית מכבי.
- שורק, ת' (2006). **זהויות במשחק: כדורגל ערבי במדינה יהודית**. מאגנס.
- שחורי-רובין, צ' ושורק, ש' (1998). מגרשי המשחקים של 'גוגנהיימר-הדסה': המתנ"סים של שנות העשרים. **קתדרה**, 86, 75–98.
- שילה, ג' (2007). **כזה אני, רבותי! מיומנו של ח'ליל אל-סכאכני**. צבעונים.
- תובל, ש' (2003). **הגדנ"ע ברובע היהודי בירושלים העתיקה בתש"ח**. הספרייה הציונית.
- תל אביב בדגל ציון (1943, 24 בדצמבר). **הד המזרח**, ב(יד), 14.
- Cooper, J. N., Macaulay, C., & Rodriguez, S. H. (2019). Race and resistance: A typology of African American sport activism. *International Review for the Sociology of Sport*, 54(2), 151–181.
- Darnell, S. C. & Hayhurst, L. (2012). Hegemony, postcolonialism and sport-for-development: A response to Lindsey and Grattan. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 4(1), 111–124.
- Galily, Y. (2009). Sport, politics and society in Israel: The first fifty-five years. In Y. Galily & A. Ben-Porat (Eds.) *Sport, politics and society in the land of Israel: Past and present* (pp. 8–21). Routledge.
- Myrtsioti, L. (2011, May 6). Thessaloniki's Jewish athletes in the spotlight. ekathimerini-com. <http://www.ekathimerini.com/133378/article/ekathimerini/community/thessalonikis-jewish-athletes-in-the-spotlight>
- Sebag, P. (1991). *Histoire des Juifs de Tunisie: des origines à nos jours*. L'Harmattan.
- Valensi, L. (2003) *La culture politique des juifs du Maghreb entre le xixe et le xxe siècle* (2003). In S. Fellous (Ed.), *Juifs et musulmans en Tunisie, fraternité et déchirements* (pp. 231–241). Somogy.

Victor "Young Perez" (n.d.). In The Cyber Boxing Zone Encyclopedia. <http://www.cyberboxingzone.com/boxing/perez-v.htm>

Whitson, D. (1984). Sport and hegemony: On the construction of the dominant culture. *Sociology of Sport Journal*, 1(1), 64–78.